

Gemeente Waterland

Cultuurhistorische waardering joodse begraafplaats Monnickendam

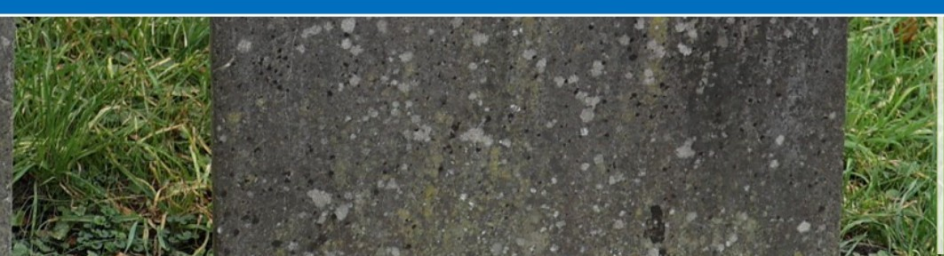

Bureau Funeralia
December 2025

Opdrachtgever:

Gemeente Waterland
Postbus 1000
1140 BA Monnickendam

Contactpersoon: [redacted]

Uitvoering:
Bureau Funeralia

Nederlandlaan 49
3402 AP IJsselstein
Telefoon: 06-40412804

E-mail: info@bureau-funeralia.nl
Website: www.bureau-funeralia.nl

Onderzoek, tekst en fotografie : **Bureau Funeralia**, [redacted]
Redactie en onderzoek : **Bureau Funeraire Adviezen,** [redacted]

Rapportnr. 2025-052

Foto voorzijde: Grafmonument Eva Monnickendam.

IJsselstein, december 2025

© Bureau Funeralia. Alle rechten voorbehouden.
Conform de algemene voorwaarden, artikel 5, mag het opgeleverde product door de opdrachtgever aangewend worden voor presentatie en publicatie, binnen de strekking van de opdracht. Indien foto's en teksten door opdrachtgever worden aangewend voor andere publicaties of andere doeleinden, dan dient Bureau Funeralia hiervoor uitdrukkelijk toestemming te geven. Aan gebruik, anders dan voor de doelstelling van de opdracht, kan Bureau Funeralia kosten verbinden.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van dit rapport is besteed, kan Bureau Funeralia niet aansprakelijk worden gesteld voor enige schade die ontstaat of ontstaan is, doordat Bureau Funeralia bij de uitvoering van de overeenkomst is uitgegaan van door de opdrachtgever verstrekte onjuiste en/of onvolledige gegevens.

INHOUD

INHOUD **3**
INLEIDING **4**
Werkwijze 4
1 Achtergronden **5**
1.1 Joden in Monnickendam 5
1.2 Joden in de regio 6
1.3 Joodse begraafplaatsen in het algemeen 7
2 Geschiedenis begraafplaats **10**
2.1 De begraafplaats 10
2.2 Actuele opname begraafplaats 15
3 CULTUURHISTORISCHE WAARDERING **20**
3.1 Schoonheid 20
3.2 Betekenis voor de wetenschap 20
3.3 Cultuurhistorische waarde 20
3.4 Redengevende omschrijving 21
3.4.1 Identificerende gegevens 21
3.4.2 Kadastrale gegevens 21
3.4.3 Inleiding 21
3.4.4 Omschrijving 21
3.4.5 Waardering 22
4 CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN **23**
GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR **24**
Bronnen 24
Literatuur 24
Websites 24

INLEIDING

De gemeente Waterland is voornemens de joodse begraafplaats in Monnickendam aan te wijzen als gemeentelijk monument. Bureau Funeralia is verzocht een waardering op te stellen van de begraafplaats.

De waardering wordt gedaan op grond van artikel 2 van de *Verordening voor de Fysieke Leefomgeving Waterland 2021*. Op grond hiervan kan de raad besluiten een monument dat van bijzonder belang is voor de gemeente vanwege zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde aan te wijzen als gemeentelijk monument. Een onderbouwing voor dat belang wordt in dit rapport gegeven door middel van een beschrijving.

Werkwijze

Om tot een waardering en advies te komen is archief- en bureauonderzoek uitgevoerd en is de begraafplaats in december 2025 bezocht voor een actuele opname. In het kader van ander onderzoek was de begraafplaats al eerder in 2017 bezocht. Doordat verder in Nederland vrijwel alle joodse begraafplaatsen zijn bezocht, is ruim voldoende referentiemateriaal beschikbaar.

Op basis van het onderzoek kan zodoende een afgewogen advies verstrekt worden met betrekking tot de cultuurhistorische waarden van de begraafplaats. In dit rapport wordt in hoofdstuk 1 een aantal achtergronden geschetst ten aanzien van joodse begraafplaatsen in Nederland en de directe omgeving in Monnickendam. In hoofdstuk 2 wordt de geschiedenis van de begraafplaats beschreven en wordt besloten met een actuele opname van de huidige situatie. In hoofdstuk 3 wordt de cultuurhistorische waardering beschreven. Het rapport wordt in hoofdstuk 4 afgesloten met een aantal conclusies en aanbevelingen.

Het rapport bevat tevens een overzicht van de gebruikte literatuur en de geraadpleegde bronnen.

1 Achtergronden

Al vanaf het jaar 1000 zijn er in Europa bloedige vervolgingen bekend van joden, ook in Nederland. Met name ten tijde van de pestepidemieën werden overal in Europa hele joodse gemeenschappen uitgemoord. Veel joden uit West-Europa vluchten toen naar Centraal- en Oost-Europa, waar een heel eigen cultuur ontstond. Deze joden worden Hoogduits of Asjkenazisch genoemd. In het zuiden van Europa woonden veel joden op het Spaanse schiereiland. Toen deze zogenoemde Portugese of Sefardische joden zich vanaf 1492 dienden te bekeren tot het katholicisme, trokken veel joden weg, naar buurlanden, maar ook naar de Nederlanden. Deze Sefardische joden streken eerst neer in Antwerpen in de Zuidelijke Nederlanden, maar vanaf de zestiende eeuw vestigden zij zich met name in Amsterdam.

Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en een opstand van Kozakken in Polen tussen 1648 en 1657 kwam er een stroom op gang van Asjkenazische joden uit het Heilige Roomse Rijk, waar ze zowel door katholieken als protestanten werden bedreigd. In tegenstelling tot de Sefardische joden, veelal kooplieden en handelaren, waren de Asjkenazische joden vooral eenvoudige arbeiders en heel arm. In de achttiende eeuw kwam een tweede stroom van Asjkenazische joden op gang, dit keer uit het Russische rijk, waar ze zich alleen nog maar in een bepaald gebied mochten vestigen. Eind achttiende eeuw vluchtten velen naar West-Europa uit angst voor het toenemende antisemitisme en pogroms. De meeste van deze Asjkenazische joden kwamen in Nederland in Amsterdam terecht, maar velen trokken op zoek naar werk ook de provincies in.

1.1 Joden in Monnickendam

In 1653 trouwde een christelijke vrouw, Trijn Heijnis, met een joodse weduwnaar, Jacob Jansz. Moijsis. Hij is wellicht de eerste jood die zich in Monnickendam vestigde. Daarvoor kwamen ook al joden voor in vroedschapsresolutiën en schepenacten, maar dat waren meestal Amsterdamse burgers. In de tweede helft van de zeventiende eeuw vestigden zich een aantal Asjkenazische joden in de stad, zoals vleeshouwers en een pandjesbaas. In 1677 kregen de joden de beschikking over een eigen begraafplaats (zie verder hoofdstuk 2). Na december 1686 kwam de joodse gemeente (kille) voor hun diensten bijeen in een woning in de Groote Noord. Van een echte synagoge was nog geen sprake.[1]

Eind zeventiende eeuw verslechterde de economische toestand van de stad en was er een grote belastingachterstand, hoewel maar in beperkte mate onder de joden. Verschillende Portugese joden uit Amsterdam kochten een door belastingschulden verlaten huis in Monnickendam. Maar aangezien deze joden in Amsterdam bleven wonen, kwamen de huizen al snel weer in handen van Monnickendammers. Het aantal joden dat in de stad woonde, bleef laag. In 1747 woonden er 3 mannen, 5 vrouwen en 6 kinderen in Monnickendam. Een synagoge was er niet, die zou er pas in 1767 komen. Maar in 1785 verdween deze alweer, omdat dit bij de verkoop van het pand destijds was bedongen. Na de vestiging van de Bataafse Republiek in 1795 kwam er een einde aan de rechtsongelijkheid voor joden, maar tegelijkertijd betekende het een einde van hun autonomie. Voor hen zouden in het vervolg dezelfde regels gelden als voor anderen het geval was. Joodse voor- en tegenstanders van de gelijkstelling werden door koning Lodewijk Napoleon herenigd door de joodse gemeente centraal te organiseren in het Nederlands Israëlitisch kerkgenootschap (NIK).

In 1808 telde de joodse gemeenschap van Monnickendam 9 mannen, 11 vrouwen en 30 kinderen, waaronder enkele jongens van boven de leeftijd van 13 jaar. In 1815, een jaar nadat een nieuwe synagoge in gebruik was genomen, waren er nog maar 30 joden in Monnickendam. Gedurende de negentiende eeuw waren er weliswaar genoeg joden om diensten te kunnen blijven houden, maar

[1] L. Appel, 'Joden in Monnickendam' in: *Jaarboek vereniging Oud Monnickendam* 1996, pag. 27 t/m 102

in 1894 ging het houten pand waarin de synagoge was gevestigd in vlammen op waarbij de kerksieraden verloren gingen. Nog datzelfde jaar verrees een nieuwe synagoge, dit keer uitgevoerd in steen, op dezelfde plek, samen met een woonhuis.

In 1920 waren er nog 16 joodse gezinnen in Monnickendam. Als iedereen kwam, was dat genoeg om een dienst te kunnen houden, maar dat bleek niet altijd het geval. Veel joden trokken weg naar Amsterdam en in 1932 werd bij gebrek aan een *minjan* (de minimale vereiste van 10 mannen om een dienst te houden) in de synagoge voor het laatst een gebedsdienst gehouden. In 1934 vond er nog wel een joodse bruiloft plaats. De Thora-rollen gingen naar de joodse gemeente van Zandvoort, maar werden in de oorlog vernietigd. Ook tal van documenten werden door de Duitse bezetter in de oorlog vernietigd. Slechts één jood uit Monnikendam overleefde de oorlog, Emanuel Leuw (1899-1974).

Afbeelding 1: De enige joodse overlevende van de Holocaust, Emanuel Leuw, werd na zijn dood in 1974 begraven op de joodse begraafplaats (Waterlandsarchief).

Hoewel de joodse gemeenschap van Monnickendam nooit groot is geweest, is er al vanaf de zeventiende eeuw een continue aanwezigheid van joden in de stad geweest en daarmee langer dan veel plaatsen in Nederland.

1.2 Joden in de regio

Een eigen begraafplaats bleek aanvankelijk moeilijk te realiseren voor de Amsterdamse joden, maar in 1602 werd op enige afstand van Amsterdam in Groet een begraafplaats in gebruik genomen. Pas in 1614 lukte het de Sefardische joden dichterbij huis, in Ouderkerk aan de Amstel een begraafplaats in gebruik te nemen. Aanvankelijk werden daar ook de Asjkenazische joden begraven, totdat zij in 1642 met dank aan de Sefardische joden in Muiderberg een eigen begraafplaats ter beschikking kregen en vanaf 1714 op Zeeburg. De begraafplaats in Groet werd al in de zeventiende eeuw opgeheven.

Begin zeventiende eeuw vestigde zich enkele Sefardische joden in Enkhuizen, maar pas in 1734 was daar sprake van een joodse gemeente. Zij kreeg in 1734 een eigen begraafplaats, nabij de Koepoort, aan de westzijde van de stad.[2] Het stadsbestuur van Hoorn stimuleerde de komst van Sefardische joden, die zorgden voor inkomsten in de vorm van handel, maar arme joden, vooral Asjkenazische joden, werden er geweigerd. In 1778 is de joodse begraafplaats van Hoorn ingewijd, maar de oudste leesbare grafsteen dateert al uit 1762. In Medemblik kreeg de joodse gemeente in 1783 de beschikking over een eigen begraafplaats en in Edam in 1793. De joodse begraafplaats in Hoorn is in 1970 geruimd, waarna de stoffelijke resten en de grafmonumenten zijn overgebracht naar de gemeentelijke begraafplaats.

Ook elders in de regio waren kleine joodse gemeenschappen, maar zonder eigen begraafplaats. Zo maakten de joden van Broek in Waterland en Purmerend gebruik van de joodse begraafplaatsen in Monnickendam en Edam. Net zoals in Monnickendam liep in de andere plaatsen vanaf het begin van de twintigste eeuw het aantal joden terug en daarmee werden verschillende begraafplaatsen niet of nauwelijks meer gebruikt. De meeste joden trokken naar Amsterdam.

1.3 Joodse begraafplaatsen in het algemeen

In Nederland liggen nog 239 joodse begraafplaatsen. Veel joodse gemeenten zijn verdwenen, maar op de meeste begraafplaatsen kan nog steeds begraven worden, zoals in Monnickendam het geval is. Met name na de Tweede Wereldoorlog zijn een aantal joodse begraafplaatsen in het kader van stedelijke ontwikkelingen geruimd. Naar schatting zijn de afgelopen paar honderd jaar zo'n 60 joodse begraafplaatsen verdwenen. De meeste joodse begraafplaatsen zijn voor Asjkenazische joden, die een stèle, een staande steen, als grafmonument hebben. Het graf zelf is in de meeste gevallen niet bedekt. Sefardische joden hebben doorgaans een zerk als grafmonument, eventueel met bakstenen onderbouw. Aanvankelijk bevatten de grafmonumenten alleen Hebreeuwse teksten, maar vanaf de negentiende eeuw verschenen de jaartallen ook in de Gregoriaanse jaartelling en later ook steeds meer Nederlandse teksten. Op hedendaagse joodse grafmonumenten is het Hebreeuws vaak nog maar beperkt aanwezig.

Afbeelding 2: Grafmonument voor Eva Monnickendam, overleden in 1927.

In de joodse geloofsbeleving zijn begraafplaatsen ritueel onrein en is enige afstand gewenst. Daarom was het gebruikelijk om geen begraafplaats naast de te synagoge te bouwen, zoals in de christelijke traditie een kerkhof rond de kerk werd aangelegd. Al

[2] Jaartallen begraafplaatsen afkomstig uit de database 'Begraafplaatsen in Nederland' van Stichting Dodenakkers.nl

zijn er enkele uitzonderingen. Van oudsher lagen joodse begraafplaatsen vooral buiten de bebouwde kom of aan de rand van de stad. Voor priesters, kohaniem, is het niet toegestaan zomaar een begraafplaats te betreden. Voor hen zijn vaak afgescheiden kohaniempaden aangelegd die hen in staat stellen toch een begraafplaats te bezoeken voor familiegraven.

Op sommige joodse begraafplaatsen is nog een metaheerhuisje te vinden, de plek waar de rituele wassing plaats vond. Tegenwoordig vindt deze handeling veelal plaats elders buiten de begraafplaats. Van Monnickendam is het niet bekend of er ooit een metaheerhuisje op de begraafplaats heeft gestaan.

Net als de christelijke cultuur kent de joodse cultuur een geloof in een wederopstanding. Dit geldt met name voor orthodoxe joden, die geloven in het bijeenhouden van lichaam en ziel. In tegenstelling tot bij christenen geloven zij niet dat de ziel naar de hemel gaat, dat geschiedt pas bij het laatste oordeel. Een eeuwige grafrust is dan ook van groot belang voor joden. Ook grafmonumenten die kapot zijn en eventueel vervangen worden, mogen de begraafplaats niet verlaten. De resten worden dan vaak aan de rand van de begraafplaats herbegraven.

Een joodse begraafplaats is gewijd en is bedoeld voor de eeuwigheid. Toch valt het ruimen van een begraafplaats nooit helemaal uit te sluiten, maar dit is alleen mogelijk met rabbinale toestemming, waarbij de stoffelijke resten alleen mogen worden opgegraven en elders herbegraven onder rabbinaal toezicht. In enkele gevallen zijn joodse begraafplaatsen overbouwd, zoals in Vianen en Heerlen, waardoor de grafrust niet verstoord wordt. Wanneer een begraafplaats vol is, wordt doorgaans een nieuwe begraafplaats aangelegd, maar in sommige gevallen is (een deel van) de begraafplaats opgehoogd met grond om daar te begraven, zoals in Ouderkerk aan de Amstel of in Zaltbommel. De oorspronkelijke graven blijven dan ongeroerd.

Volgens joodse traditie is het niet gebruikelijk om planten bij een graf te plaatsen of zelfs bomen op een begraafplaats te planten. Zij zouden immers de stoffelijke resten kunnen verstoren waardoor de wederopstanding bemoeilijkt wordt. Joodse begraafplaatsen zijn sober in aanleg met in principe alleen gras als bodembedekking. Veel bestaande bomen en struiken op hedendaagse begraafplaatsen zijn een gevolg van het feit dat na de oorlog in veel plaatsen er geen joodse gemeenschap meer was en het onderhoud van begraafplaatsen veel te wensen overliet. Het aanplanten van bomen en struiken op een joodse begraafplaats is niet passend en aanwezige beplanting dient bij voorkeur verwijderd te worden. Het verwijderde groen mag echter niet de begraafplaats verlaten. Bomen rond de begraafplaats mogen geen takken boven de graven hebben hangen, omdat de overhangende takken opgevat kunnen worden als een gebouw, waardoor de priester zich in één ruimte bevindt met de doden, hetgeen niet is toegestaan.

Zo kent een joodse begraafplaats tal van voorschriften die afwijken van regels op de reguliere begraafplaatsen in Nederland. Met respect voor de joodse cultuur dienen die voorschriften zo goed mogelijk opgevolgd te worden.

2 Geschiedenis begraafplaats

In 1356 verkreeg Monnickendam stadsrechten en daarmee ook het recht om de stad te beschermen door middel van een stadmuur en een gracht. Toen de gebruikte kanonnen in vuurkracht toenamen, was alleen een stadsmuur niet meer voldoende en werden vaak brede aarden wallen aangebracht. Zo ook in Monnickendam. De verdediging van de stad werd vanaf 1575 nog eens versterkt met vier stadspoorten en vier bastions. Kanonnen stonden op een waltoren, maar omdat de kanonnen steeds zwaarder werden, ontwikkelden de waltorens zich tot rondelen, voor de stadsmuur uitgebouwde torens zonder dak en even hoog gelegen als de vestingmuur. De kanonnen stonden daar in de open lucht boven een met grond bedekte overwelfde ruimte.[3] Op de stadsplattegrond van Frederik de Wit uit 1698 zijn aan de stadsmuur boven de Zuiderpoort twee rondelen te zien. Overblijfselen van de wallen zijn in 1967 aangewezen als rijksmonument.[4]

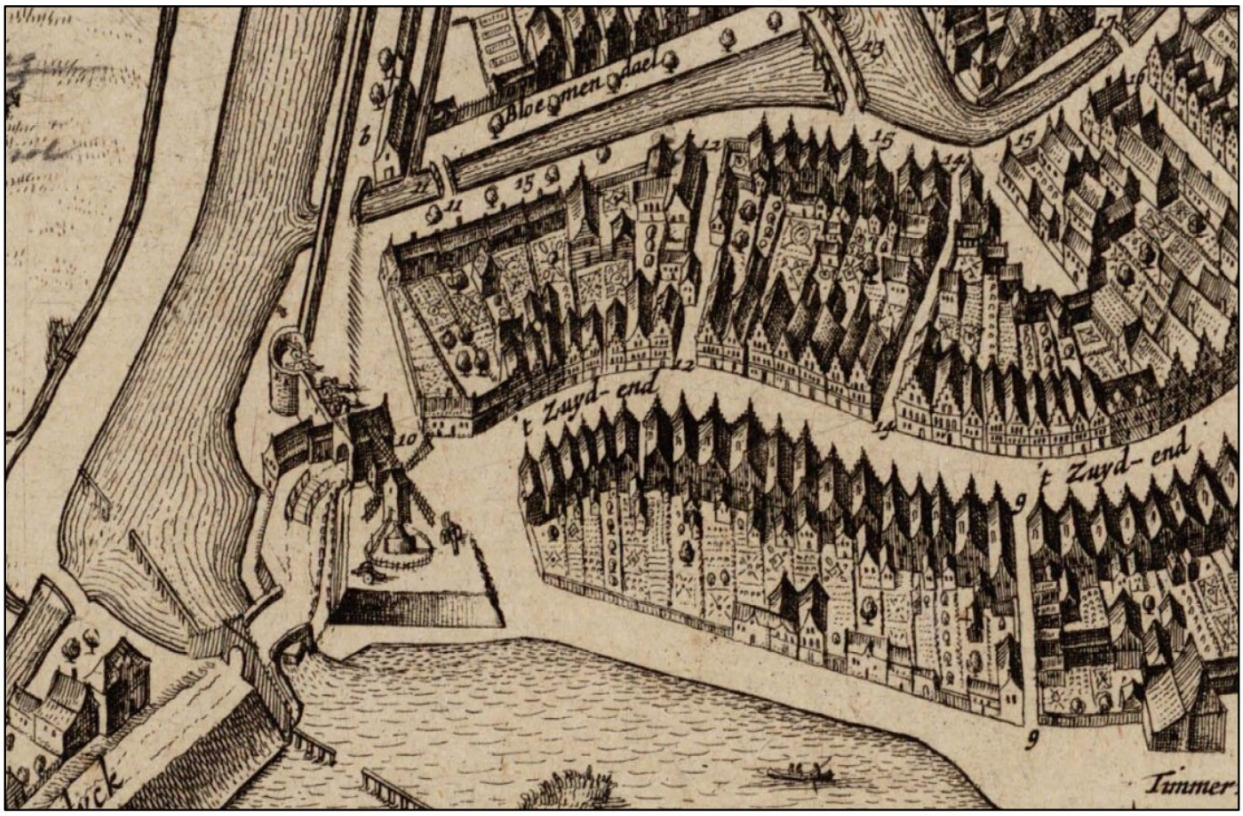

Afbeelding 3: Detail van de plattegrond uitgegeven door Frederik de Wit uit 1698 "MONACHODAMUM VULGO MONNICKEDAM" met daarop één van de rondelen op de Zuidervesting, Waterlands Archief KA00578.

2.1 De begraafplaats

Uit eerder onderzoek naar de joodse gemeenschap in Monnickendam is bekend dat "de Vaders vande drie familien van de Joodtsche Natie binnen deser Stede wonende" op 4 september 1677 een verzoek deden aan de Vroedschap om "een plaetse hier ofte daer aende Stadtswal om haere dooden te begraven". Het Vroedschap machtigde de burgemeesters om een plek aan te wijzen. In de kantlijn van de Vroedschapsresolutiën staat geschreven dat de burgemeesters die plek bepaalden bij "het rondeel of bastion aldernaest aan de westcandt van de Zuijderpoordt, aan de Stadswal". [5] De plattegrond van Frederik de Wit is waarschijnlijk de eerste kaart na de ingebruikname van de begraafplaats, maar daarop staat de begraafplaats nog niet aangegeven

[3] *Archeologische begeleiding protocol opgraven, het Rondeel te Monnickendam, gemeente Waterland*. HOLLANDIA reeks 302

[4] Monumentnummer 29968

[5] Drs. Th.G.A. Bos, 'Bordje israëlitische begraafplaats.' in: *Jaarverslag "Oud Monnickendam"* 1981

tussen het rondeel en de “Zuyd-ender Poort (afbeelding 3). Op een latere kaart uit 1743 staat ter hoogte van de huidige begraafplaats een rechthoekig perceel aangegeven, maar zonder nadere duiding. Het perceel strekt voorbij het rondeel tot aan de gracht en heeft dan opvallend genoeg de lengte van de huidige begraafplaats.

Afbeelding 4: Detail kaart Isaak Tirion uit 1743 “GRONDTEKENING DER STAD MONNIKENDAM VERBETERD DOOR A. v.d. GRONDEN”, Waterlands Archief.

Afbeelding 5: Detail kadastrale kaart 1830 (beeldbank RCE).

De kadastrale kaart van rond 1830 lijkt de eerste kaart te zijn waarop het perceel van de begraafplaats in de huidige omvang staat aangegeven. De begraafplaats is dan feitelijk deels aangelegd op het talud tussen gracht en de voormalige stadsmuur en deels aan de binnenzijde van de stadsmuur.

Onduidelijk is of de stadsmuur en de rondelen tegelijk zijn aangelegd. Uit onderzoek naar het tweede rondeel aan de gracht in 2009 wordt de bouw van dat rondeel gedateerd tussen 1508 en vóór 1560. In 1766 had de muur zijn verdedigingselement voor de stad verloren en werd de resterende stadsmuur verlaagd en daarbij zal het rondeel waarschijnlijk ook afgebroken zijn. Het lijkt waarschijnlijk dat omstreeks die tijd ook het rondeel bij de joodse begraafplaats is afgebroken.[6] De verlaging van de stadsmuur geeft een verklaring waarom de joodse gemeente enkele jaren later een stenen muur wilde bouwen op de begraafplaats. In juli 1783 werd toestemming verkregen om op de begraafplaats een stenen muur te zetten vanaf de Zuiderpoort tot aan de sloot van de Zuidervesting.[7] Die sloot liep vanaf de gracht tot aan de restanten van het rondeel en de nieuwe muur werd gebouwd op de restanten van de oude stadsmuur (zie afbeeldingen 5 en 6).

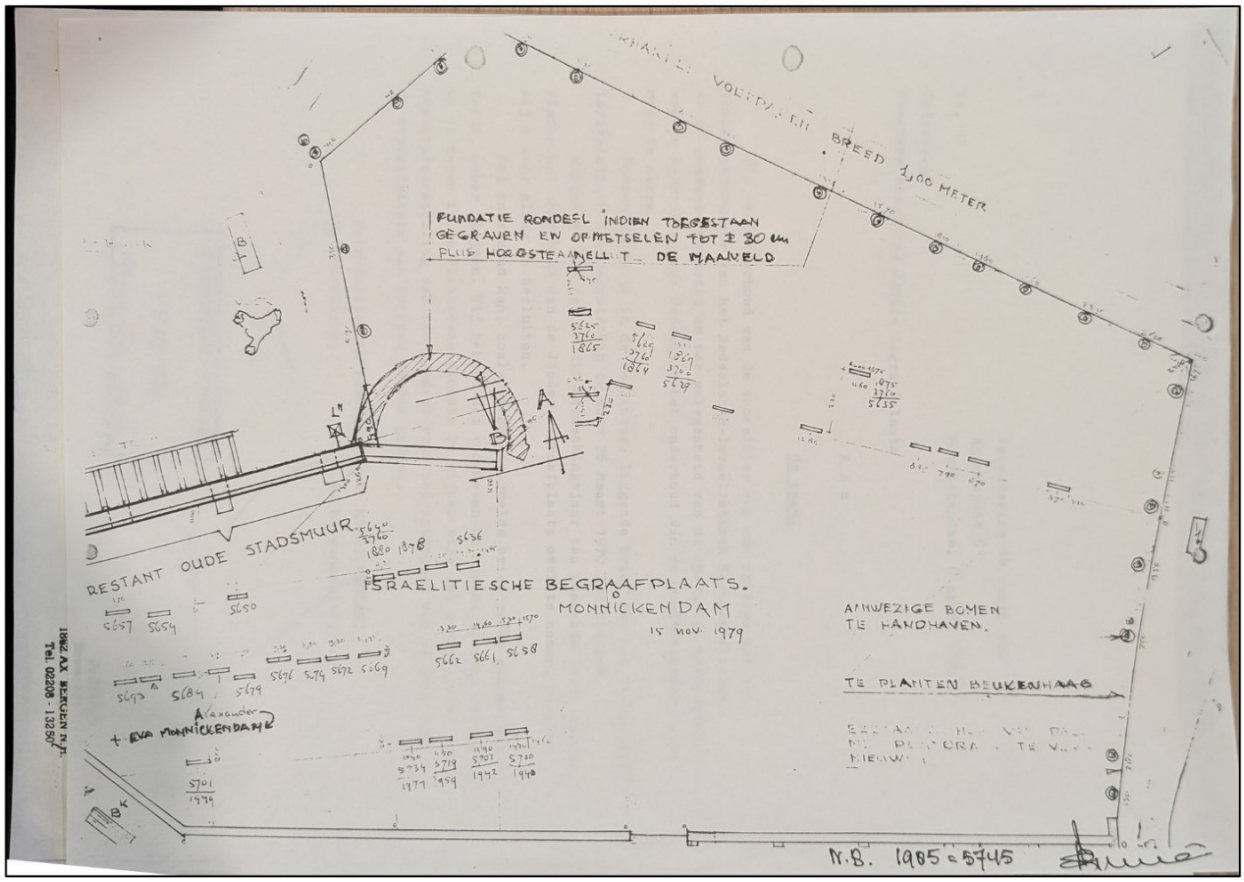

Afbeelding 4: Kopie situatieschets joodse begraafplaats rond 1978 (Waterlands Archief)

Opvallend is dat niet gesproken wordt over andere muren, klaarblijkelijk was het alleen nodig om een muur te plaatsen aan de buitenzijde van de stad op dat moment. Het resterende deel aan de westzijde van de begraafplaats werd beschermd door de stadsgracht. Hoe de afscheiding op dat moment richting de stadskant was, is niet duidelijk.

---

[6] *Archeologische begeleiding protocol opgraven, het Rondeel te Monnickendam, gemeente Waterland*. HOLLANDIA reeks 302

[7] Drs. Th.G.A. Bos, 'Bordje israëlitische begraafplaats.' in: *Jaarverslag "Oud Monnickendam"* 1981

Over de verdere geschiedenis van de begraafplaats tot aan de Tweede Wereldoorlog is weinig bekend doordat in 1894 de synagoge afbrandde en in de oorlog stukken door de Duitse bezetter zijn vernietigd.

In november 1943 stuurde de districtsinspecteur voor Noord-Holland van de *Commissaris voor niet-commerciële Vereenigingen en Stichtingen* een brief aan de burgemeester van Monnickendam met het verzoek de joodse begraafplaats te sluiten. Dit bureau was in 1941 ingesteld door Seyss-Inquart en had een NSB'er aan het hoofd. Binnen acht maanden na oprichting had het bureau al 7.700 verenigingen en stichtingen opgeheven, waaronder 360 joodse verenigingen.[8] Als antwoord stuurde de burgemeester een kort briefje terug met de mededeling dat bijzondere begraafplaatsen alleen gesloten konden worden als het bestuur van de begraafplaats aangaf dat de begraafplaats niet meer gebruikt zou worden.[9]

In 1946 werd door Emanuel Leuw, de enige Monnickdamse overlevende van de Holocaust, het verzoek gedaan aan het college om de kosten voor omheining van de joodse begraafplaats op zich te nemen, totdat de onroerende goederen weer aan de joodse gemeenschap waren toegekend, waarna uit de opbrengsten gemaakte kosten terug zouden worden betaald.[10] Een half jaar later verzocht het college het Nederlands-Israëlitische Kerkgenootschap (NIK) de afrastering van de begraafplaats te herstellen. De afrastering verkeerde al in een 'zeer desolaten toestand', maar als gevolg van een storm was 'de kerkhofmuur over een vrij groote lengte omver gegooid'.[11] De centrale commissie voor oorlogsschade die het NIK had ingesteld, antwoordde dat getracht zou worden een oplossing te vinden. In 1948 herhaalde de burgemeester het verzoek, maar vooralsnog zonder resultaat. In januari 1949 heeft het NIK het herstel begroot op 7.500 gulden en verzocht het gemeentebestuur van Monnickendam om de kosten voor 50% te subsidiëren. De gemeente-architect merkte als antwoord aan het college op dat de 'scheidingsmuren [verkeren] in zéér verwaarloosde staat' en dat 'de afscheidingssloot naar de vroegere stadsmuur opnieuw gegraven moet worden; de aangegeven scheidingsmuur aan de Vesting, was voorheen slechts een houten hek met gaas bespannen'. Hij deed een voorstel waarbij de bestaande oude stadsmuur zou worden hersteld, een bakstenen scheidingsmuur van 18 cm dikte geplaatst en de scheidingssloot opnieuw zou worden uitgegraven voor 3.750 gulden.[12] Het college stuurde een brief aan het NIK dat de kosten 50% lager uitvielen volgens de begroting van de gemeente-architect en dat het NIK daarom de kosten zelf zou kunnen dragen, daar zij toch al aan hadden gegeven 50% van de gevraagde 7.500 op zich te nemen. Met het verzoek of de voorzieningen spoedig konden worden aangebracht. Het NIK kwam vervolgens met een gewijzigd plan dat 4.000 gulden zou kosten en verzocht het college 50% daarvan voor zijn rekening te nemen gezien de zeer slechte financiële positie waarin het NIK verkeerde. Het college erkende die slechte financiële positie en de oorzaak van de 'grote vermindering van het ledental, als gevolg van de Duitse terreur'. Het college wees er op dat 'het kerkgenootschap nog onroerende goederen in onze gemeente bezit, welke het niet meer zelf gebruikt nu de Joodse gemeente alhier niet meer bestaat'. Het verzoek om een bijdrage van 50% werd wederom niet ingewilligd, 'doch uit piëteit tegenover de omgekomen landgenoten – waaronder ook een aantal inwoners dezer gemeente – van Israëlitische afkomst niettemin een kleine bijdrage te verlenen' van 250 gulden voor het herstel van de omheining en 250 gulden voor beplanting langs de omheining.[13] Het NIK reageerde teleurgesteld, maar dankte voor het gedane voorstel en ging over tot herstel. Wel verzocht het NIK de politie instructies te geven, aangezien was

---

[8] dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: deel 5, maart '41 - juli '42, eerste helft*, 1974, p. 220

[9] Waterlandsarchief Toegangsnummer 681 inv. 402

[10] Ibid.

[11] Ibid.

[12] Ibid.

[13] Ibid.

geconstateerd dat de jeugd van Monnickendam restanten van de vroegere omheining sloopte. Enkele maanden later ging de door het NIK ingeschakelde architect aan de slag, met een klein misverstand van zijn kant aangezien hij veronderstelde dat met het aanbrengen van beplanting een hekwerk van gaas niet meer nodig zou zijn.[14]

In 1958 komt het onderhoud van de begraafplaats weer ter sprake. Emanuel Leuw verzocht de gemeente om voor 1.000 gulden het onderhoud van de begraafplaats over te nemen. Het betrof voornamelijk het maaien van gras in het voorjaar en het verwijderen van bladeren in het najaar. Na intern overleg werd geschat dat 75 gulden per jaar voldoende zou zijn voor het reguliere onderhoud, maar dat de houten poort wel geschilderd diende te worden.[15]

Begin jaren '60 kwam ter sprake of de joodse begraafplaats in het kader van de sanering van het Zuideinde met omgeving niet geruimd diende te worden. Uit overleg met Emanuel Leuw werd duidelijk dat opheffing van de joodse begraafplaats 'vrijwel niet mogelijk' zou zijn.[16]

In 1965 werd geconstateerd dat de houten toegangspoorten, waarschijnlijk betrof het een dubbel hekwerk, vernieuwd moesten worden en dat de muren op enkele plaatsen scheuren vertoonden. De muur aan de zijde van de Bloemendaal Vesting (aan de andere kant van de voormalige Zuiderpoort) was iets verzakt, maar het was niet nodig om deze af te breken. Voor alle herstelwerkzaamheden werd in eerste instantie 650 gulden gerekend, maar bij een latere berekening in 1968 400 gulden.[17] Het college verzocht het NIK hierop actie te ondernemen.

In 1970 verzocht het NIK het college om het ter gelegenheid van de 25-jarige herdenking van de bevrijding van Nederland het onderhoud van de joodse begraafplaats op zich te nemen. Daarbij werd nog opgemerkt dat het onderhoud zeer sober kon, met hoofdzakelijk het onderhoud van de omheining en het vrijwaren voor verwildering van de begraafplaats.[18] Het college reageerde hier positief op en stelde de gemeenteraad voor om de kosten hiervoor voorlopig op te nemen in de plantsoenendienst en te zijner tijd een voorstel te doen voor een krediet voor het opknappen van de muur. Daaruit kan geconcludeerd worden dat het herstel van de muur dan nog steeds niet is gebeurd.

In 1979 richtte de gemeente zich wederom tot het NIK. Het restant van de oude stadsmuur is dan recentelijk hersteld en het lag in de bedoeling de omgeving van de begraafplaats op te knappen. Naast de begraafplaats zou het oude wegtracé worden aangegeven en een trap langs de oude stadsmuur naar beneden voeren waar in het begroeide terrein wandelpaden zouden worden aangelegd. De bestaande afscheiding met palen en puntdraad diende vernieuwd te worden met een beukenhaag daarachter. Aangegeven werd dat een deel van de afscheidingsmuur opgetrokken was op de fundatie van de oude Zuideinderpoort en dat getracht zou worden de fundatie van de andere zijde op te graven en op te metselen tot ongeveer 60 cm boven het maaiveld, zodat aangegeven kon worden waar voorheen de poort had gestaan. Maar het belangrijkste betrof de fundatie van het voormalig rondeel, dat vermoedelijk direct op de oude stadsmuur aansloot (zie afbeelding 4). Voorgesteld werd om dit rondeel op te metselen, tot boven het maaiveld, zodat het weer zichtbaar werd. Maar aangezien dit rondeel op de joodse begraafplaats lag, was toestemming nodig van het NIK.[19] Uiteindelijk is dit plan niet uitgevoerd en later werd het even verderop gelegen tweede rondeel op de Zuidervesting opgemetseld.

---

[14] Waterlandsarchief Toegangsnummer 681 inv. 402
[15] Waterlandsarchief Toegangsnummer 681 inv. 774
[16] Ibid.
[17] Ibid.
[18] Waterlandsarchief Toegangsnummer 817 inv. 2
[19] Ibid.

In 1985 werd door de *stichting culturele raad noordholland* een rapport opgesteld over de Joodse begraafplaatsen in Noord-Holland. [20] De staat van onderhoud van de meeste joodse begraafplaatsen werd goed tot redelijk genoemd. Wat betreft de begraafplaats in Monnickendam concludeerde de stichting echter dat de staat van onderhoud redelijk was, maar op het oude gedeelte matig.

2.2 Actuele opname begraafplaats

De begraafplaats ligt op een restant van de vestingwal en wordt ingesloten door de Niesenoortseburgwal en het Zuideind, op de plek waar vroeger de Zuiderpoort stond. Aan de zuid- en westzijde van de begraafplaats ligt een klein plantsoen, de Zuidervestingtuin, dat grenst aan de voormalige stadsgracht. De begraafplaats is deels omheind met muren uit verschillende perioden en aan de kant van de vestingwal met een eenvoudig en modern metalen hekwerk. Achter de ingang met een metalen toegangshek staat een informatiebord.

Afbeelding 7: Overzicht van de begraafplaats met op de achtergrond de voormalige stadsgracht.

Onbekend is hoeveel mensen op de begraafplaats zijn begraven, maar de oudste grafsteen is voor Rebecca Polak, overleden in 1820.[21] In totaal telt de begraafplaats 39 grafmonumenten, waarvan 3 nog uit deze eeuw.

De oudste grafstenen zijn alle van Belgisch hardsteen. Ze zijn voorzien van Hebreeuwse teksten, maar verschillende jongere stenen bevatten zowel Hebreeuws als Nederlandse teksten, met name namen en jaartallen. De uitvoering van de grafstenen is sober, met op een viertal grafmonumenten het symbool van een waterkan met een schaal. Het is het symbool van een Leviet, een tempeldienaar. Een aantal naoorlogse grafmonumenten wijkt af qua vormgeving. Opvallend zijn verder de grafstenen van Eva en Alexander Monnickendam, die de naam dragen van de stad. Hun vader, de winkelier Abraham Monnickendam, ligt ook op de begraafplaats begraven, maar zijn grafmonument bevat alleen een Hebreeuwse tekst.

---

[20] Waterlandsarchief Toegangsnummer 586 inv. 8. Bevat: *Rapport inzake inventarisatie joodse begraafplaatsen Noord-Holland*.
[21] Het Stenen Archief https://www.stenenarchief.nl/hsa_all/hsa_view.php?editid1=5792

De begraafplaats is geaccidenteerd, met het oudste en hoogste deel gelegen tegen de restanten van de oude stadsmuur, waarna de begraafplaats naar het zuidwesten toe afloopt richting de stadsgracht. Sporen van begrafenissen voor 1820 zijn er niet op de begraafplaats, wat doet vermoeden dat de begraafplaats aan de noordoostzijde ooit is opgehoogd om in een tweede laag te kunnen begraven. Of de eerste joden hier een stenen of een houten stèle is niet bekend.

De meeste grafmonumenten zijn in goede staat, op een enkel exemplaar na, waarvan een deel is afgebroken. De meeste grafmonumenten zijn bovendien van hardsteen, met uitzondering van een tweetal recente grafmonumenten, die van graniet en kalksteen zijn gemaakt.

De oude stadmuur verkeert in redelijke staat, waarbij talloze sporen van herstel zijn af te lezen. De muur is opgebouwd uit baksteen, maar bevat speklagen van zandsteen, deels aangeheeld met cement. In de muur bevinden zich twee kijkgaten, met zandstenen lateien en onderdorpels. Een derde kijkgat is dichtgezet. Niet bekend is van wanneer die kijkgaten dateren. Tegen de onderzijde van de muur bevinden ter hoogte van de kijkgaten restanten van gemetselde trapjes. De muur aansluitend op de stadsmuur tot aan het toegangshek bestaat uit een bakstenen buitenzijde tegen een betonnen wand met muurdammen. Het eerste deel van de muur naast de stadsmuur is hol vanaf de straatzijde (zie afbeelding 7). De muur aan de andere zijde van het toegangshek is een eenvoudig bakstenen muur met muurdammen. Zowel de oude stadsmuur als de latere muurdelen hebben aan de boven- en achterzijde een betonnen deklaag.

Afbeelding 8: Rechts de oude muur met kijkgaten.

Het beheer van de omliggende Zuidervestingtuin wordt uitgevoerd door de gelijknamige werkgroep in overleg met de coördinator Groen van de gemeente Waterland. De werkgroep verzorgt ook het beheer van de begraafplaats in de vorm van het maaien van gras en het snoeien van aanwezige struiken. Echter lijkt er ook sprake van het aanbrengen van beplanting op de joodse begraafplaats. In de hoek van de stadsmuur aan het zuideinde zijn recent planten geplant (afbeelding 9). En tegen de meest westelijke muur zijn draden gespannen zodat hier planten tegenop kunnen groeien (afbeelding 10). Meest opvallende is de aanplant van een tweetal boompjes naast de uitloper van de stadsmuur midden op de begraafplaats (afbeelding 11).

Afbeelding 9: Hoekje met aanplant.

Afbeelding 10: Tuinieren op de begraafplaats?

Afbeelding 11: Het hoogteverschil op de begraafplaats is duidelijk zichtbaar. Midden foto de jonge aangeplante boompjes.

3 CULTUURHISTORISCHE WAARDERING

Uit de voorgaande beschrijving van de begraafplaats en de context wordt duidelijk dat vooral de geschiedenis van de plek, de alhier begraven personen en de grafmonumenten dit object behoudens- en monumentwaardig maken.

Hieronder wordt gekeken in hoeverre de begraafplaats van bijzonder belang is voor de gemeente Waterland vanwege haar schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde.

3.1 Schoonheid

Schoonheid is geen uitgangspunt bij de aanleg en het gebruik van joodse begraafplaatsen of grafmonumenten. Hooguit kan vanuit niet-joods perspectief een oordeel geveld worden over de grafmonumenten en in het bijzonder de symboliek of aangebrachte versieringen. De symboliek is doorgaans heel terughoudend en blijft vrijwel altijd beperkt tot religieuze symbolen, zoals de kan met water voor de Leviet, die in de synagoge de priester helpt met het wassen van de handen. Op de begraafplaats van Monnickendam is op een viertal grafmonumenten dergelijke symboliek terug te vinden. En op een ander grafmonument zijn plantmotieven aangebracht, hetgeen uitzonderlijk is voor een joods grafmonument. Dergelijke uitvoeringen kunnen als een zekere mate van schoonheid worden gezien.

3.2 Betekenis voor de wetenschap

De locatie van de joodse begraafplaats maakt al sinds de zeventiende eeuw onderdeel uit van het stedenbouwkundige weefsel van de stad Monnickendam. Elders in Nederland zijn vaker joodse begraafplaatsen aangelegd tegen de stadsmuur en in de nabijheid van de stadspoort. Vaak gebeurde dat aan de buitenzijde van de stadsmuur, maar soms ook aan de binnenzijde. De locatie van de begraafplaats is van grote betekenis voor onderzoek naar de stedenbouwkundige geschiedenis van Monnickendam en van de aanwezigheid van joodse begraafplaatsen langs de stadsmuren in het bijzonder. Gepubliceerd onderzoek naar de geschiedenis van de begraafplaats ontbreekt nog.

Van bijzondere betekenis is ook de genealogische weergave op de grafmonumenten, die de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Monnickendam weergeeft.

3.3 Cultuurhistorische waarde

Voor het vaststellen van de cultuurhistorische waarde van een object wordt gekeken naar de algemene historie, bouwhistorie, architectuurhistorie, kunsthistorie, tuinhistorie, stedenbouwkundige historie en archeologie. Niet alle aspecten komen hier aan bod of zijn volledig aanwezig. Er kan daarnaast ook gekeken worden naar de mate van bescherming van joodse begraafplaatsen in de regio. De joodse begraafplaatsen van Edam, Hoorn en Enkhuizen zijn alle gemeentelijk monument. Ook de joodse begraafplaats Zeeburg in Amsterdam is gemeentelijk monument. Een aantal andere in de verdere omgeving zijn aangewezen als rijksmonument.

De joodse begraafplaats is de oudste begraafplaats van Monnickendam en geeft om die reden een belangrijk inzicht in de funeraire geschiedenis van de stad, naast de nog aanwezige zerken in de Grote Kerk. Het is bovendien een van de oudste bestaande joodse begraafplaatsen in Noord-Holland, alleen de begraafplaatsen in Ouderkerk aan de Amstel en Muiderberg zijn ouder. Daarmee behoort het ook tot de oudste joodse begraafplaatsen in Nederland.

De cultuurhistorische waarde van de begraafplaats ligt ook in de restanten van de oude stadsmuur. Het bovenste deel van de bestaande muur is gebouwd in 1783. Opvallend genoeg maakt het restant

van de stadsmuur geen onderdeel uit van het rijksmonument. Het maakt sinds 1970 echter wel onderdeel uit van het beschermd stadsgezicht, net zoals de rest van de begraafplaats.[22]

De overige muren zijn van minder waarde en vooral functioneel. De oude muur vertegenwoordigd een unieke waarde.

De grafmonumenten zelf, met name die tot en met de oorlogsjaren, vertegenwoordigen voor Monnickendam en omgeving een unieke waarde en zijn daarmee cultuurhistorisch van groot belang. Als geheel is de begraafplaats met de oude muur en de grafmonumenten van groot belang voor de wetenschap en cultuurhistorie, zowel op lokaal als regionaal niveau.

3.4 Redengevende omschrijving

Hierna volgt een overzicht van de identificerende gegevens, de inleiding waarin aangegeven wordt wat precies cultuurhistorisch is, de omschrijving van hetgeen cultuurhistorisch is en de waardering daarvan, mede op grond van de hiervoor genoemde criteria.

3.4.1 Identificerende gegevens

Naam:	*Joodse begraafplaats Monnickendam*
Adres:	*Hoek Niessenoortsburgwal/Zuideinde*
Plaats:	*Monnickendam*
Gemeente:	*Waterland*
Provincie:	*Noord-Holland*
Oorspronkelijke functie:	*Begraafplaats*
Huidige functie:	*Begraafplaats*
Categorie:	*Uitvaartcentra en begraafplaatsen*
Bouwtype:	*n.v.t.*
Opdrachtgever:	*Joodse gemeente Monnickendam*
Ontwerper:	*niet bekend.*
Aanleg:	*1677*

3.4.2 Kadastrale gegevens

Kadastrale percelen:	*MNK00-A-628 (Monnickendam)*
Grootte perceel:	*820 m2*
Straat:	-
Postcode/Plaats:	-

3.4.3 Inleiding

Joodse BEGRAAFPLAATS, deels aan de zuidwestzijde omgeven door een bakstenen MUUR gebouwd op de restanten van de oude stadsmuur met betonnen afdekking en op de begraafplaats 36 STELES uit de periode 1820-2000.

3.4.4 Omschrijving

De BEGRAAFPLAATS ligt op een restant van de vestingwal en wordt ingesloten door de Niesenoortseburgwal en het Zuideind, op de plek waar vroeger de Zuiderpoort stond. Aan de zuid- en westzijde van de begraafplaats ligt een klein plantsoen dat grenst aan de voormalige stadsgracht. Aan de noordwestzijde stedelijke bebouwing in de vorm van lage woonhuizen. De begraafplaats is deels omheind met muren uit verschillende perioden, met aan de zuidwestzijde

[22] Beschermd stads- en dorpsgezicht nr. 1460

een MUUR op de fundamenten van de oude stadsmuur en aan de zuidwestzijde een eenvoudig modern metalen hekwerk dat van bescherming uitgesloten is. Op de begraafplaats zijn 36 STELES van bijzondere waarde. De grafmonumenten vertonen eigenschappen die passen bij een Asjkenazische begraafplaats, in het bijzonder Hebreeuwse teksten en smalle stèles. De stèles verkeren over het algemeen in goede staat en zijn alle gemaakt van Belgisch hardsteen en vertonen de uiterlijke kenmerken die passen bij een joodse begraafplaats.

3.4.5 Waardering

BEGRAAFPLAATS van de joodse gemeenschap van Monnickendam met 36 STELES en MUUR gebouwd op de restanten van de stadsmuur. Als zodanig zijn de stèles van belang als verwijzing naar de verdwenen joodse gemeenschap van Monnickendam. De muur is van belang als verwijzing naar de vestingwerken binnen de stad. De begraafplaats als geheel is van belang voor Monnickendam en wijdere omgeving vanwege de volgende aspecten:

Cultuurhistorische waarde

- de begraafplaats verwijst naar de verdwenen joodse geloofsgemeenschap van Monnickendam en omgeving en is daarmee een van de weinige representanten van die gemeenschap;
- de begraafplaats is de oudste bestaande begraafplaats van Monnickendam en een van de oudste joodse begraafplaatsen in Noord-Holland;
- als uiting van een wijze van begraven die in de achttiende eeuw niet algemeen aanvaard was en vandaag de dag nog steeds gebruikt kan worden als zodanig;
- de restanten van de stadsmuur met het rondeel verwijzen naar een periode waarin steden verdedigingswerken aanlegden tegen vijandige troepen.

Architectuurhistorische waarde

- de fundamenten van de in baksteen uitgevoerde stadsmuur met het rondeel vertegenwoordigen een bijzondere waarde vanwege de wijze van uitvoering als onderdeel van de verdedigingswerken.

Sociaal-culturele waarde

- de begraafplaats is van belang vanwege de laatste rustplaats van leden van de joodse gemeenschap van Monnickendam;
- de begraafplaats is van toegevoegde waarde door het blijvend gebruik na de Tweede Wereldoorlog.

Funerair-historische waarde

- als representant van de sobere joodse grafcultuur, herkenbaar aan de toepassing van het Hebreeuws geschrift, de eenvoudige staande stèles en het gebruik van hardsteen;
- als onderdeel van het genealogisch archief van de stad Monnickendam en de gemeente Waterland;
- als representant van een wijze van begraven en gedenken die getuigt van de religieuze opvattingen van de joodse gemeenschap.

4 CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Bij de waardering van de joodse begraafplaats is gekeken naar de ligging, de geschiedenis en naar de context van joodse begraafplaatsen in de regio en in het algemeen. Op grond daarvan wordt aanbevolen de begraafplaats aan te wijzen als gemeentelijk monument. Het feit dat de begraafplaats nog in gebruik is, versterkt de historische band tussen de joodse gemeenschap en de stad Monnickendam.

Het beheer is de afgelopen eeuw een punt van aandacht geweest getuige de vele briefwisselingen in de archieven. De begraafplaats is na de oorlog in eigendom overgegaan naar het NIK, maar sinds 1970 wordt het beheer uitgevoerd door (of onder verantwoordelijkheid van) de gemeente. Zorg van aandacht is er met betrekking tot recent aangeplant groen op de begraafplaats in de vorm van planten en jonge bomen. Met respect voor de joodse grafcultuur dient hier grote terughoudendheid in te worden betracht. De aanplant van jonge bomen dient bij voorkeur verwijderd te worden, aangezien de wortels de bodem verstoren en daarmee de (eeuwigdurende) grafrust. Ook nieuw aangebrachte beplanting geeft geen pas op een joodse begraafplaats, die niet beheert hoort te worden als tuin of park, maar sober ingericht dient te blijven.

Aandacht dient er ook te zijn voor de oude muur. Recente herstelwerkzaamheden aan de muur zijn slordig uitgevoerd. Niet bekend is wie deze werkzaamheden heeft gedaan, maar herstel aan de muur is vergunningplichtig vanwege het feit dat de muur met de begraafplaats onderdeel is van het beschermd stadsgezicht. Overigens is het opvallend dat de muur destijds niet is aangewezen als onderdeel van de rijksbeschermde overblijfselen van de wallen. Ook het pandsdossier in het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) biedt geen uitsluitsel over de reden van uitzondering. Aanbevolen wordt dit aan te kaarten bij de regiocoördinator van de RCE, aangezien de muur een van de weinige tastbare restanten is van de verdedigingswerken op de Zuidervesting.

Bureau Funeralia is beschikbaar voor ondersteunend advies.

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

Bronnen

Waterlands Archief:

- Toegang 0681, Inv.nr. 402 Israëlitische begraafplaats: Gesloten verklaring, 1943. Restauratie muur, 1946. Herstelling van de begraafplaats, 1947-1949, 1943 – 1949
- Toegang 0681, Inv.nr. 774 Onderhoud van de Joodse begraafplaats op de hoek Zuideinde / Niesenoortsburgwal, 1958 - 1968
- Toegang 0817, Inv.nr. 2 Correspondentie van en aan burgemeester en wethouders van Monnickendam met betrekking tot de Nederland Israëlische kerkgenootschap, kopieën, 1894, 1970, 1978

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:

- Pandsdossier 3703 Monnickendam – B Stadsmuur Zuidervesting 1943 & 1985. Mon.Nr. 29968

Literatuur

- Bok, Leon, Dam, René ten; *Canon van het Nederlands funerair erfgoed*, IJsselstein 2020
- Michman, Jozeph, Hartog Beem en Dan Michman, Pinkas; *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, Amsterdam 1999.
- Bos, Drs. Th.G.A., 'Bordje israëlitische begraafplaats.' in: *Jaarverslag "Oud Monnickendam"* 1981
- Appel, L., 'Joden in Monnickendam' in: *Jaarverslag 1996 Vereniging Oud Monnickendam*.
- Jong, dr. L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: deel 5, maart '41 - juli '42, eerste helft*, 1974

Websites

(alle geraadpleegd december 2025)

- Project Het Stenen Archief: https://www.stenenarchief.nl
- Vereniging Oud Monnickendam: https://www.oudmonnickendam.nl/
- Delpher https://www.delpher.nl/
- *Joodse begraafplaatsen in Nederland* op Kennisbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Joodse_begraafplaatsen_in_Nederland.

Daarnaast is gebruik gemaakt van de database 'Begraafplaatsen in Nederland' van de stichting Dodenakkers.nl.